

Orhun Yazıtları'nda Geçen *ulayu* Kelimesi ve *başlayu ulayu* İkilemesi Üzerine

Sadettin Özçelik*

Orhun Yazıtları'nda Geçen *ulayu* Kelimesi ve *başlayu ulayu* İkilemesi Üzerine

Bu makalede Orhun Yazıtlarında geçen *ulayu* kelimesi ve *başlayu ulayu* ikilemesinin anlamı üzerinde durulmaktadır. Örnekler Önce *ulayu* kelimesi ve *başlayu ulayu* ikilemesinin geçtiği cümleleri alt alta yazıp cümlelerin yapılmış olan tercümelerini sunduk. Daha sonra cümleleri yapı yönünden inceleyip karşılaştırarak kelimenin cümle içerisinde kullanıldığı yeri bakımından bazı tespitler yaparak *ulayu* kelimesi ve *başlayu ulayu* ikilemesinin anlamını tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Orhun Türkçesi, *Ulayu* kelimesi, *başlayu ulayu* ikilemesi.

On the *ulayu* word and *başlayu ulayu* hendiadyoin that has been passed in Orhun Inscriptions

The examples of *ulayu* word and *başlayu ulayu* hendiadyoin that has been passed in Orhun Inscriptions was pointed out in this article. Known examples is analysed by using the concepts and explanations.

Key Words: Old Turkic, Orhon Turkic, *Ulayu* word, *başlayu ulayu* hendiadyoin.

---

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi. sozcelik@sur.dicle.edu.tr

Orhun Yazıtları'nın yayımlanmasının üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçti. Ancak Türk Dilinin bu metinlerinde geçen bazı kelime, kelime grupları ve cümlelerin okunması, anlamlandırılması üzerinde araştırmalar sürmekte ve hâlâ farklı teklifler sunulmaktadır. Bunun sebebi, Köktürk yazılı metninin kısa olması, metinlerin yer yer silinmiş olması, birçok kelime, kelime grubu veya cümlelerin metinlerde çalışmaları aydınlatacak sıklıkta geçmemiş olması, Orta Türkçe döneminde yazılmış eserlerden Eski Türkçe metinlerinde geçen bir kısım kelimelere veya kelime gruplarına tanık bulmanın zorluğu gibi durumlardır. Ayrıca sözlüklerin yetersizliği ve araştırma esnasında dikkatten kaçan noktalar, alfabe vb. başka birtakım sebepler de sayılabilir.

Sözünü ettiğimiz kelimelerden biri de *ulayu* kelimesidir. Bu kelime ayrıca *başlayı ulayu* şeklindeki ikileme içinde de geçer. Araştırmacılar, tercümelerinde ve söz dizinlerinde bu kelimeye farklı farklı anlamlar vermiştir. Hatta aynı araştırmada bu kelimeye geçtiği her yerde başka anlamlar yüklenmiş olduğu da görülebilir. İşte biz bu yazımızda Orhun Yazıtları'nda geçen *ulayu* kelimesi ve *başlayı ulayu* ikilemesi üzerinde durduk. Önce *ulayu* kelimesi ve *başlayı ulayu* ikilemesinin geçtiği cümleleri alt alta yazıp yapılan tercümelerini sunduk. Daha sonra cümleleri yapı yönünden inceleyip karşılaştırarak kelimenin cümle içerisinde kullanıldığı yeri bakımından bazı tespitler yaparak *ulayu* kelimesi ve *başlayı ulayu* ikilemesinin anlamını tespit etmeye çalıştık. Daha sonra tespit edebildiğimiz deyim, metin veya sözlüklere de dayanarak hem kelimenin hem de söz konusu cümlelerin çevirilerini yaptık.

A. *Ulayu* kelimesi, Orhun Yazıtları'nda, eksiksiz olarak okunabilen aşağıdaki üç cümlede geçmektedir:

1. “İki şad, *ulayu* iniygünüm, oğlanım, beglerim, budunum, közi kaşı yablağ boltaçı tip, sakındım.” (KT K11).

2. “Ögüm katun, *ulayu* öglerim, ekelerim, kelingünüm, künçuyularım, bunça yime tirigi küñ boltaçı erti.” (KT K9).

3. “Sabımın tüketi eşitgil! *Ulayu* iniygünüm, oğlanım, biriki oğuşum bodanum, biriyе şadapıt begler, yırıya tarkat buyruk begler, otuz [tatar] 2 toğuz oguz begleri, bodanı! Bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tiñla!” (KT G1, BK K1).

Yukarıda verdiğimiz cümleler, araştırmalarda şöyle tercüme edilmiştir:

1. Cümlelerin Tercümeleleri:

1.1. “iki şad'ın ve küçük kardeşlerimin (?), prenseslerimin, beylerimin ve halkımın gözleri, kaşları bozulacak deyip üzüldüm.” (Thomsen 2002: 159).

1.2. “iki şad ile beraber küçük kardeşlerim ve kardeş oğullarım (?), oğullarım, beylerim ve kavmimin gözü kaşı (ağlamaktan) fena olacak diye sakındım.” (Orkun 1997: 52).

1.3. “iki şadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin, milletimin gözü kaşı kötü olacak diyip düşünceye daldım.” (Ergin 1975: 30).

1.4. “İki şad başta olmak üzere kardeşlerimin, oğullarımın, beylerimin (ve) halkımın gözleri kaşları berbat olacak deyip düşündüm.” (Tekin 1988: 23).

2. Cümlelerin Tercümelere:

2.1. “Annem hatun başta olmak üzere, kaynanalarım, bacılarım (ve teyzelerim?) gelinlerim ve karılarım içinde sağ kalanlar cariyeye olacaktı.” (Thomsen 2002: 159).

2.2. Annem hatun, büyük annelerim [yahut kaynanalarım?], ablalarım, gelinim, prenseslerim içinde sağ kalanlar cariyeye olacaktı idi.” (Orkun 1997: 50).

2.3. “Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariyeye olacaktı.” (Ergin 1975: 29).

2.4. “Annem hatun başta olmak üzere diğer annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacaktı idi.” (Tekin 1988: 23).

2.5. Clauson’un sözlüğünde cümlelerin sadece bir kısmı alınarak şöyle tercüme edilmiştir: “ögüm xatun ulayu: öglerim ekelerim ‘my mother the Xatun and my (step)mothers, elder sisters’ (1972: 99) = (Annem hatun ve üvey annelerim, ablalarım). Ayrıca, aynı sözlüğün 154. sayfasında ise, “(my mother) ulayu: öglerim ‘all my stepmothers’ (1972: 154) = (Bütün üvey annelerim) tercümesi yer almaktadır.

3. Cümlelerin Tercümelere:

3.1. “Sözlerimi sonuna dek dinleyin; Benden sonra gelen siz, küçük kardeşlerim (?), prenslerim, bütün soyum sopum ve sen halkım! Siz sağdaki Şadapıt Beyleri, soldaki Tarkat (?) kumandanları ve beyleri, siz Otuz-[Tatar?...] ... [beyleri...], Dokuz-Oğuz beyleri ve halkı! Bu sözlerime iyice kulak verin, dikkatle dinleyin!” (Thomsen 2002: 161, 163).

3.2. “Sözümü nihayete kadar işit: Benden sonra gelen küçük kardeş [ve] yeğenlerim (?), oğullarım, bütün soyum, milletim; sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkanlar Buyruk beyleri Otuz [Tatar...] Dokuz Oğuz beyleri, milleti! bu sözümü iyice işit; sağlamca dinle.” (Orkun 1997: 22).

3.3. “Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar ...Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle.” (Ergin 1975: 17).

3.4. “Sözlerimi baştan sona işitin, önce (siz) erkek kardeşlerim (ve) oğullarım, birleşik boyum (ve) halkım, sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkan’lar (ve) kumandan beyler, Otuz (Tatar...) Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin.” (Tekin 1988: 3).

3.5. Clauson’un sözlüğünde sadece cümledeki ilk tamlama verilmiş ve şöyle tercüme edilmiştir: “(Listen) ulayu: iniyigü:nim ‘all of you my younger brothers’ (1972: 154) = (Dinleyin siz bütün erkek kardeşlerim).

Ayrıca Gabain, yukarıdakilerden ikinci cümleyi örnek vererek *ulayu* kelimesine “dahi, ve” anlamını vermiştir (1988: 95). Hacıeminoğlu, yukarıdaki ikinci ve üçüncü cümleleri de örnek vererek, *ulayu* için “ile, ve” anlamlarını vermiştir (1992: 199). Korkmaz ise *ulayu* kelimesinin, Köktürk ve Uygur metinlerinde “ve, dahi” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (1994: 62). Ancak, Gabain, Hacıeminoğlu ve Korkmaz’ın, *ulayu* kelimesinde olduğu gibi, ikileme için verdikleri anlamda da önceki dört kaynağa dayandıkları anlaşılıyor. Bu nedenle sadece diğer dört araştırmacının *ulayu* kelimesi için yaptıkları tercümeleri, bir tablo üzerinde özetlemek istiyoruz:

Araştırmalarda, <i>Ulayu</i> Kelimesi İçin Verilmiş Anlamlar			
Araştırmacı	1. Cümle için	2. Cümle için	3. Cümle için
Thomsen	ve	başta olmak üzere	benden sonra gelen siz
Orkun	ile beraber	buyuk <i>yahut</i> kayın (<i>ana</i>)	benden sonra gelen
Ergin	ve	ve	bilhassa
Tekin	başta olmak üzere	başta olmak üzere diğer	önce (siz)
Clauson	-	uvey (s 99); butun uvey (s.154)	butun (s 154)

Tabloda da görüldüğü gibi, Thomsen, Tekin ve Orkun, *ulayu* kelimesini üç cümlede üç ayrı şekilde çevirmiştir. Ergin, kelimeyi iki şekilde çevirmiştir. Clauson ise, üç şekilde çevirmekle beraber kelimenin anlamını en iyi yakalayan kişidir.

Ortaya çıkan tablo ile ilgili olarak akla gelen soru şudur: Yapı olarak birbirinin aynı denebilecek derecede benzer üç cümlede aynı kelimenin bu kadar farklı anlam veya görev üstlenmiş olması mümkün mü? Bence bu sorunun cevabı ‘evet’ değildir. Kelimenin geçtiği cümleleri yapı ve diziliş bakımından incelediğimizde, bizi sonuca götürebilecek benzer ve önemli ipuçları ortaya çıkmaktadır:

1. “İki şad + *ulayu* + iniygünüm, oğlanım, beglerim, budunum, (közi қаşı yablaқ bolтаçı tip), saқındım.”

2. “Ögüm қатун + *ulayu* + öglerim, ekelerim, kelingünüm, қунчуylarım, (bunça yime tirigi) күн болтачы erti.”

3. “Sabımın түкети ешитгил! *Ulayu* + iniygünüm, oğlanım, biriki oгушum, bodanum, biriye şadapıt begler, yırıya tarkat buyruk begler, otuz [tatar] 2 тоқуз oguz begleri, bodanı! Bu sabımın edgüti eşid, қатıgdı tiñla!”

Özetler ve kısaltırsak, cümlelerin kuruluşunda şöyle bir sıralama dikkat çekmektedir:

1. “İki şad, + *ulayu* + Çoğul isimler (iniygün vd.), közi қаşı yablaқ bolтачы tip, saқındım.”

2. “Ögüm қатун, + *ulayu* + Çoğul isimler (ögler vd.), күн болтачы erti.”

3. “*Ulayu* + Çoğul isimler! (iniygün vd.), bu sabımın edgüti eşid, қатıgdı tiñla!”

İlk iki cümlede *iki şad* ve *ögüm katun* tamlamaları, *ulayu* kelimesinden sonra sıralanan çokluk durumdaki isimlerden, özellikle, ayrılmıştır. Bunun sebebi, *iki şad* ve *katun*'un diğer isimlerden ayrı düşünülmesidir. Bir başka deyişle cümlelerde önce bu ikisine yer verilmiş, araya *ulayu* kelimesi getirildikten sonra diğer isimler sıralanmıştır. Bu nedenle birinci ve ikinci cümlelerde *ulayu* kelimesinden önce de virgül konabilecek bir yapı görülüyor. Her üç cümlede *ulayu* kelimesinden sonraki çoğul isimler, yukarıda gösterdiğimiz gibi virgül ile ayrılacak şekilde, arka arkaya sıralanıyor. O halde *ulayu* kelimesi, bir bağlaç veya zarf değil, virgül ile ayrılacak şekilde sıralanmış olan bu çoğul isimlerin ortak bir sıfatı olmalıdır. Nitekim, dikkat edilirse, üçüncü cümlede, bütün isimler çoğul olduğundan *ulayu*, cümle başında kullanılmıştır. Bizce, bu çoğul isimler için en uygun sıfat *bütün* kelimesidir. Ancak tercümelerde, yukarıda da görüldüğü gibi, bu kelime hiç tercih edilmemiştir.

B. Kelime, ayrıca yer yer silinmiş olan aşağıdaki metinde, bir yerde tek başına, üç yerde *başlayu ulayu* şeklinde ikileme olmak üzere, toplam dört yerde daha geçmektedir. Bu satırları hem cümleler arka arkaya olduğundan hem de metinde silinmiş kısımlar bulunduğundan birlikte veriyoruz:

4. “Kaşım türük bilge kağan olurtuğında türük amtı begler kisre tarduş begler kül çor *başlayu ulayu* şadapıt begler öñre tölis begler apa tarķ[an] 14 *başlayu ulayu* şada[pıt] begler bu [...] taman tarķan tonyuķuķ boyla бага tarķan *ulayu* buyruķ [...] iç buyruķ sebig kül erkin *başlayu ulayu* buyruķ bunça amtı begler Kaşım Kağanka ertinü 15 ertinü timag itdi [...]” (BK G 13-15).

Araştırmalarda yukarıdaki metnin tercümeleleri ise, şöyle verilmiştir:

4.1. “Babam, Türklerin Bilge kağanı, tahta oturduğunda, ünlü Türk beyleri, geride (batıda) başta Kül-çur olmak üzere Tarduş beyleri, ilerde (doğuda) başta Apa-tarkan olmak üzere Töles beyleri, sonra Şadapıt beyleri, [...] Taman-tarkan ve Tonyukuk Buylabağa-tarkan, sonra başlarında Sebeg-kül-irkiz'in bulunduğu [...] subaylar; tüm bu subay ve beyler, babam kağana saygı gösterisinde (?) bulundular.” (Thomsen 2002: 195, 197).

4.2. “Babam Türk Bilge Hakan [tahta] oturduğunda şimdiki Türk Beyleri, sonra Tarduş Beyleri, Kül Çur-[lar?], müteakıben başbuğ ve asil Şadapıt Beyleri, önde Tölis Beyleri, Apa Tarkanlar. 14 müteakıben başbuğ asil Şadapıt Beyler bu [...] Taman tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan, müteakıben buyruklar [...] İç buyrukları. Sebeg Kül İrkiz, asil ve maiyeti buyruklar. Bunca şimdiki Beyler babam Hakanın [...]” (Orkun 1987: 70, 72).

4.3. “Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından Şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan 14 başta olarak, arkasından Şadpıt beyleri; bu [...] Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk [...] iç buyruk; Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalâde 15 fevkalâde çok iltica etti [...]” (Ergin 1975: 46).

4.4. “Babam Türk Bilge Hakan tahta oturduğunda şimdiki Türk beyleri, batıdaki Tarduş beyleri, Kül Çor başta olmak üzere (bütün) Şadapıt beyler, doğudaki Tölis beyleri, Apa Tarkan 14 başta olmak üzere (bütün) Şadapıt beyler, [...] Taman Tarkan, Tunyukuk Buyla Bağa Tarkan ve kumandanlar [...] Hassa Kumandanı Sebiğ Kül İrkin başta olmak üzere (bütün) kumandanlar, şimdiki bunca beyler babam Hakana pek çok 15 pek çok alkış (ve) övgüde (?) bulundular [...]” (Tekin 1988: 55).

Şimdi de araştırmacıların yukarıdaki metinde geçen *başlayı ulayı* ikilemesi için yaptıkları tercümeleri, bir tablo üzerinde özetlemek istiyoruz:

Araştırmalarda <i>başlayı ulayı</i> İkilemesi İçin Verilmiş Anlamlar			
Araştırmacı	1. kullanılış için	2. kullanılış için	3. kullanılış için
Thomsen	başta ... olmak üzere	başta ... olmak üzere	sonra başarılarında ... tüm
Orkun	müteakiben	müteakiben	asil ve mayeti
Ergin	başta olarak, arkasından	başta olarak, arkasından	başta olarak, arkasından
Tekin	başta olmak üzere (bütün)	başta olmak üzere (bütün)	başta olmak üzere (bütün)

Ergin, *başlayı ulayı* ikilemesine üç kullanım için, bir anlam; Tekin, bir anlam; Orkun, iki anlam; Thomsen, üç anlam yüklemiştir. Yani, *ulayı* kelimesinde olduğu gibi, *başlayı ulayı* ikilemesi için de verilen anlamlar bakımından büyük farklılıklar vardır.

Bizce, eş veya yakın anlamlı iki kelimenin tekrarı ile yapılan *başlayı ulayı* ikilemesinin anlamı da yukarıdaki *ulayı* kelimesine dayanmaktadır. İkileme, *ulayı* kelimesinin pekiştirilmiş şeklinden başka bir şey değildir. İkilemenin kullanıldığı cümlelerde, tıpkı *ulayı* kelimesinde olduğu gibi, birtakım çoğul isimlerin virgül ile ayrılabilir şekilde arka arkaya sıralandığı görülüyor. Yukarıda, *ulayı* kelimesi için yaptığımız açıklamalar buradaki *başlayı ulayı* ikilemesi için de aynen geçerlidir. Yani, tıpkı *ulayı* gibi *başlayı ulayı* ikilemesinin de kendisinden sonra sıralanan isimlerin sıfatı olması gerektiği anlaşılıyor. İkisi arasındaki fark, bir pekiştirmeden ibarettir. O halde, *başlayı ulayı* ikilemesinin anlamı da *baştan sona, bütün* şeklinde verilebilir. Çünkü, kelimenin ikileme içinde kullanılmış olması, sadece anlamı pekiştirme amacı taşımaktadır. Nitekim, tabloda görüldüğü gibi, Talat Tekin, her üç örnekte de açıklama için, parantez içinde *bütün* kelimesini vermek ihtiyacı hissetmiştir. Bu konuyla ilgili diğer tanıklarımız şunlardır.

a. Anadolu ağızlarında, deyimlerde, kelimenin ünlü benzeşmesi (*alay(ı)* < *ulayı*) sonucunda *alay(ı)* şeklinde kullanıldığını görüyoruz: Derleme Sözlüğü'nde *alay(ı)*, “alay: arka, yüksekçe yer, gelinle giden kadın ve kızlar, gelini almaya giden topluluk, hep, bütün” (DerS: 203) ve “alayı: toptan, hepsi” (DerS: 4414) anlamlarıyla derlenmiştir.

b. Deyimler Sözlüğü'nde “alayı karayı yığmak: Bütün kötü olasılıkları sayıp dökmek” (Aksoy 1988: 559) açıklaması yer almaktadır. Yine Deyimler Sözlüğü'nde “alay hesap, bir hesap.” (BAADey: 37) ve “alay ağız bir olunca bir

ağız göt olurmuş.” (BAAveDey: 37) deyimlerinde de kelime *bütün* anlamında geçmektedir. Bu deyimlerin açıklamaları için verilen bilgiler de *ulayu* kelimesinin *bütün* anlamına geldiğini doğrular niteliktedir.

c. Tarama Sözlüğü’nde kelimenin karşılığı “*ulayu, (ulayı): muttasıl, arkası kesilmeksizin, devamlı olarak, birbirine bitişik olarak.*” (TarS: 3949) şeklinde verilmiştir. Sözlükte, *ulayu* kelimesi için verilen tanıklar içerisinde geçen şu örnek, “*birlikte*” şeklinde de tercüme edilebilir:

“Heman emretti, leşkerler ulayu

Şehi ortaya aldılar tolayu (Hadidi. XVI.152)”

ç. Clauson’un sözlüğünde kelimenin anlamı şöyle verilmiştir: “*ula:yu: ‘all together, en bloc’* (1972: 154) = (all together: bütün ‘Red.Tİ: 209’; en bloc: toptan, bir bütün halinde, hep birden ‘Red.İT: 312’)

d. Altayca-Türkçe Sözlük’te de *ulay* kelimesinin anlamı “birbiri ardına, üst üste, peş peşe” (Naskali-Duranlı 1999: 193) şeklinde verilmiştir.

Sonuç:

Bütün bu örnek ve anlamlardan hareketle şunu söyleyebiliriz: *Ulayu* kelimesinin kökü *ula-* fiilidir. Bu köke başlangıçta bir *zarf-fiil* eki (-*yu*) getirilerek *zarf-fiil* olarak kullanılmış, kelime daha sonra isimleşmiş ve bir sıfat olarak *bütün* anlamında kullanılmıştır. *Başlayu ulayu* ikilemesi de buna bağlı olarak ortaya çıkmış olup aynı anlamdadır. Anlamca aralarındaki tek fark, *pekiştirmedir*.

Buna göre yukarıda üzerinde durduğumuz cümlelerin tercümelerinde gerek *ulayu* kelimesinin gerek *başlayu ulayu* ikilemesinin anlamı, *bütün* şeklinde verilmeli ve bu cümlelerle daha sonra verdiğimiz metnin tercümelemleri şu şekilde olmalıdır:

1. “İki şad, bütün erkek kardeşlerim, oğullarım, beylerim, halkım(ın) gözü kaşı çatılacak, diye düşündüm.”

2. “Annem hatun, bütün annelerim, kız kardeşlerim, gelinlerim, prenseslerimin sağ kalanları da cariyeye olacak idi.”

3. “Bütün erkek kardeşlerim, oğullarım, birleşik soyum, halkım, sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkanlar, kumandan beyler, Otuz (Tatar...) Dokuz Oğuz beyleri, halkları, bu sözlerimi iyice işitin, sıkıca dinleyin!”

“Babam Türk Bilge Hakan tahta oturduğunda şimdiki Türk beyleri, batıdaki Tarduş beyleri, Kül Çor, bütün Şadapıt beyler, doğudaki Tölis beyler, Apa Tarkan, 14 bütün Şadapıt beyleri, [...] Taman Tarkan, Tunyukuk Buyla Bağa Tarkan ve bütün kumandanlar [...] Hassa Kumandanı Sebiğ Kül İrkin, bütün kumandanlar, şimdiki bunca beyler, babam Hakana çok 15 çok alkış (ve) övgüde bulundular [...]”

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Aksoy, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp yayınları, İstanbul.
- BAADey: *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* (1996), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- EDPT: Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- DerS: *Derleme Sözlüğü* (1965-1979), I-XI C., Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1975), *Orhun Âbideleri*, Boğaziçi yayınları, İstanbul.
- Gabain, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Gürsoy-Naskali, Emine; Duranlı, Muvaffak (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (1997), *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Red.İT: Redhouse, Sir James (1983), *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü / Redhouse English-Turkish Dictionary*, Redhouse Yayınevi, İstanbul.
- Red.Tİ: Redhouse, Sir James (1984), *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük / New Redhouse Turkish-English Dictionary*, İstanbul.
- TarS: *Tarama Sözlüğü* (1972), I-VIII C., Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Tekin, Talât (1988), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Tekin, Talât (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, (Yayımlayan: Mehmet Ölmez), Ankara.
- Thomsen, V. (2002), *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, (Çeviren ve Yayıma Hazırlayan: Vedat Köken), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

Diğer Kısaltmalar

- BK G: Bilge Kağan Yazıtının Güney Yüzü.
- BK K: Bilge Kağan Yazıtının Kuzey Yüzü.
- KT G: Kül Tigin Yazıtının Güney Yüzü.
- KT K: Kül Tigin Yazıtının Kuzey Yüzü.
- vd.: ve cümlede sayılan diğer adlar.